

Пономаренко Оксана Вікторівна,

аспірантка кафедри філософії

Харківського національного педагогічного університету

імені Г.С. Сковороди

orcid.org/0000-0003-0500-6148

oksana.ponomarenko1987@gmail.com

ЛИЦАРСЬКИЙ ЕТОС: ДОБРОЧЕСНІСТЬ У ЧАСИ ВИПРОБУВАНЬ

У статті досліджується актуальність лицарського етосу середньовічної Європи для сучасного українського суспільства, яке стикається з численними викликами в умовах російсько-української війни. У цьому контексті лицарський етос, відображений у середньовічних хроніках, юридичних кодексах і літературі, виступає як джерело моральних орієнтирів та настанов.

У статті зазначається, що лицарська культура була глибоко вкорінена в середньовічній Європі, і її вплив відчувався навіть після занепаду лицарства як соціального інституту. Лицарські ідеали знайшли нові форми вираження в культурі, літературі, філософії та професійній етиці Західної Європи. Принципи лицарського етосу, такі як честь, вірність, мужність та захист слабких, стали основою для багатьох сучасних моральних і етичних норм. У сучасному світі ці ідеали знаходять своє місце в міжнародному гуманітарному праві, яке обмежує засоби ведення війни і захищає права цивільних і військовополонених. Звернено увагу на необхідність дотримання норм міжнародного гуманітарного права як важливого елемента збереження людяності та справедливості навіть у найскладніших ситуаціях.

Ключові слова: добродесність, честь, християнська етика, лицар, мораль, Середньовіччя, війна.

Ponomarenko Oksana,

Postgraduate Student at the Department of Philosophy

H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

orcid.org/0000-0003-0500-6148

oksana.ponomarenko1987@gmail.com

KNIGHTLY ETHOS: INTEGRITY IN TIMES OF TRIAL

The article explores the relevance of the chivalric ethos of medieval Europe for contemporary Ukrainian society, which faces numerous challenges in the context of the Russian-Ukrainian war. In this context, the chivalric ethos, reflected in medieval chronicles, legal codes, and literature, serves as a source of moral guidance and principles.

The article notes that chivalric culture was deeply rooted in medieval Europe, and its influence was felt even after the decline of knighthood as a social institution. Chivalric ideals found new forms of expression in the culture, literature, philosophy, and professional ethics of Western Europe. The principles of the chivalric ethos, such as honor, loyalty, courage, and the protection of the weak, became the foundation for many modern moral and ethical norms. In the contemporary world, these ideals find their place in international humanitarian law, which restricts the means of warfare and protects the rights of civilians and prisoners of war. Special emphasis is placed on the necessity of adhering to international humanitarian law as a crucial element in preserving humanity and justice even in the most difficult situations.

Key words: integrity, honor, Christian ethics, knight, morality, Middle Ages, war.

В умовах протистояння російській агресії українське суспільство стикається з численними викликами, які вимагають не лише військової, а й моральної стійкості. Захист своєї держави від агресора, збереження

територіальної цілісності та суверенітету, а також забезпечення безпеки громадян вимагають від українських воїнів і цивільного населення високих моральних якостей. У цих складних обставинах особливо актуальним стає

звернення до історичних прикладів лицарської доблесті та честі. Лицарський етос Середньовіччя, який поєднував принципи вірності своєму обов'язку, самопожертви та захисту слабких, може служити моральним орієнтиром для сучасних захисників України. Проблематика доброчесності в сучасному світі також охоплює питання гуманності у війні, збереження людської гідності навіть у найважчих умовах і підтримання високих моральних стандартів серед військових і цивільних. Лицарський етос пропонує цінні уроки, які можна застосувати для вирішення цих питань, сприяючи згуртованості та солідарності в суспільстві.

Принципи лицарського етосу знайшли своє оформлення у численних середньовічних працях та документах, які включають історичні хроніки, юридичні кодекси, релігійні трактати та літературні твори. Так, в анонімній хроніці XI ст. «Діяння франків та інших пілігримів, що йшли до Єрусалиму», яка описує події Першого хрестового походу, підкреслюються ідеали релігійного служіння та військової доблесті. Прикладом етичних кодексів, які регулювали поведінку лицарів, були «Єрусалимські ассизи» XII–XIII ст., моральні настанови для лицарів знаходимо в «Книзі про лицарський орден» Рамона Льюля, «Книзі про лицарство» Жоффруа де Шарні. Наприкінці XII ст. Крет'єн де Труа став одним із перших, хто виразив ідеали лицарства у романах «Лицар воза, або Ланселот», «Персиваль», «Ерек і Енеїда» та ін. Епічна поема «Пісня про Роланда» репрезентує військовий етос ідеального лицаря, демонструючи уявлення про лицарські чесноти, обов'язки та етику військової слави. У тексті поеми читаємо:

«Роланд відважний, мудрий Олів'єр,
Усім відомі доблестю своєю,
Озброєні, на коней посідали.
Ім краще вмерти, ніж уникнуть битви.
Сміливі графи, а слова їх горді.
Зрадливі маври мчать на них із люттяю».

Об'єктивний погляд на лицарську культуру вимагає визнання того, що ідеалізовані образи лицарів у середньовічній літературі відображають не так реальність, як прагнення суспільства до моральних ідеалів. Літературні твори, такі як «Трістан і Ізольда» або «Персиваль», зображують лицарів як утілення доблесті, честі, відваги і самопожертви. Ці твори створювали

ідеальний образ лицарства, який був призначений для виховання моральних якостей і служив моделлю для наслідування. Однак реальність лицарського життя була набагато складнішою. Лицарі як військовий клас були передусім воїнами, які жили у світі, де насильство було поширеним і прийнятним засобом досягнення цілей. Лицарі брали участь у боях, здійснювали набіги та грабували не лише з наміром покарати ворогів, а й щоб задовольнити свої елементарні потреби. Як зазначає Жан Флорі у праці «Повсякденне життя лицарів у Середні віки», відсутність належної системи постачання змушувала воїнів добувати їжу та корм для своїх коней через грабунок. Військовий здобуток уважався законною здобиччю, а лицарі часто привласнювали його. Грабунок розглядався як невід'ємна частина лицарської професії. Церква засуджувала цю практику і спочатку заохочувала лицарів відмовлятися від «мирського воїнства» та приєднатися до «Божого воїнства», тобто ставати монахами. Уважалося, що служити можна або світу з мечем у руках, або Богу, розкаюючись у своїх гріхах. У XI і частково в XII ст. багато лицарів на схилі літ або перед смертю ставали монахами.

Соціально-культурні перетворення раннього Середньовіччя внаслідок військового зіткнення латинського і германського світів розпочали процес взаємних запозичень. Франческо Сторті відзначає, що «у варварському суспільстві військова справа мала схильність до формування соціальних механізмів шляхом надання влади тим особам, які виявляли особливу схильність до керівництва (герцоги, королі), і закріплюючи цю владу за допомогою спеціальних форм заснованого на довірі партнерства між солдатами і військовим начальством» (Еко, 2021, с. 261–262).

Незважаючи на те що військова культура Середньовіччя зазнала впливу матеріальних та ідеологічних засад варварського суспільства, антична спадщина мала значний вплив на формування лицарства та його етосу у середньовічній Європі. Військові, філософські, літературні та інституційні елементи античної культури вплинули на середньовічні уявлення про честь, мужність, обов'язок та вірність. Античні герої та легенди часто з'являлися в середньовічній літературі. «Енеїда» Вергілія стала своєрідним мостом між античною та середньовічною

культурою. Багато новонароджених держав європейського Заходу проголошували троянського героя своїм засновником, як це робив Рим з античності. Варто згадати працю Джеффри Монмутського «Історія королів Британії» 1136 р., де автор виводить міфічну генеалогію британських королів від Брута Троянського (Villing, Fitton, Donnellan, Shapland, 2019, p. 184).

На ранньому етапі феодалізму лише невелика кількість добре озброєних дорослих чоловіків несла військову службу. Природним місцем для виконання їхніх обов'язків була фортеця, куди вони періодично прибували для гарнізонної служби. Вони підпорядковувалися власнику фортеці, влада якого мала виразний сімейний характер. Лицарі входили до його «сім'ї» і ставали частиною його приватного життя. Важливість родинних стосунків відображалася в тому, що лицарі підписували офіційні документи разом із родичами свого сеньйора, утворюючи однорідну групу. Патрон уважав своїм обов'язком забезпечувати вірних лицарів їжею або надавати їм феод у спадкове володіння з умовою виконання певних обов'язків. Суперечки між лицарями вирішувалися приватним порядком – у дуелях, судових поєдинках або третейському суді, який очолював патрон (Aries, Duby, 1987, p. 19–20).

Важливою рисою лицарської етики була вірність даному слову. Коли лицар потрапляв у полон, для збирання необхідної суми викупу часто було необхідно тимчасово звільнити його. Слово честі мало урочистий характер, його гарантом слугувала репутація особи, яка його дала. Це поняття ілюструвало важливість особистої відповідальності та чесності, які стали невід'ємними рисами лицарської етики. Цей принцип мав ширший вплив, виходячи за межі ситуацій із викупом. Він став символом лицарської доброчесності і включав вірність у всіх аспектах життя лицаря, будь то служіння своєму сюзерену, дотримання обітниць.

Ключовим моментом у зміні ставлення до військової професії стала епоха Хрестових походів. У цей час виникла ідея законності військової служби та традиційних військових практик. Військовий етос лицарства поступово набував нових рис, поєднуючи військові традиції з моральними вимогами Церкви та аристократичною етикою. Трактат «Похвала

новому лицарству» Бернарда Клервоського сприяв формуванню доктрини ордену тамплієрів та здійснив значний вплив на формування лицарської етики, підкреслюючи важливість моральних цінностей у військовому житті. Бернард засуджував молодь свого часу, яка брала участь у приватних війнах, полюванні та турнірах. Він сподівався, що його трактат наведе представників аристократичного кола, особливо молодших синів знатних родин, до нового ідеалу лицарства. Бернард мріяв про перетворення цих молодих людей на праведних лицарів (Бульст-Тіле, 2024).

Після Хрестових походів, коли великі битви поступилися місцем локальним конфліктам феодального типу між сусідами, навіть між родичами, професія елітарного важкоозброєного кінного воїна стала прерогативою відносно вузького кола осіб. Ці особи утворювали своєрідну корпорацію, члени якої постійно зустрічалися один з одним при дворах, на турнірах і, звісно, на війні. Як і будь-яка інша корпорація, ця група мала свої корпоративні інтереси. Вона прагнула, щоб їхня професія була прибутковою, почесною та надійною. Для вирішення всіх цих завдань існували звичаї, які підкоряли практику професії певним правилам, усуваючи все, що шкодило гідності корпорації у цілому. Середньовічний лицарський етос відтворився в унікальному кодексі поведінки, який вимагав від лицарів не лише військової доблесті, а й моральної чистоти, вірності та справедливості. Як зазначає Чарльз Тейлор, «християнський лицар епохи після хрестових походів є взірцем втілення платонівської моделі стримування етики вчинку і слави пануванням вищої моралі розуму та чистоти» (Тейлор, 2005, с. 163). Лицарі прагнули досягати слави й честі, але їхні дії були обмежені і спрямовані вищими моральними принципами, які походили з християнського вчення.

Занепад лицарства як соціального інституту середньовічного суспільства був результатом низки взаємопов'язаних чинників. Винахід і поширення вогнепальної зброї, особливо мушкетів і гармат, значно зменшили ефективність важкоозброєних лицарів. Броня, яка колись захищала їх від мечів і стріл, виявилася безсилою перед кулями. Нові військові тактики, зосереджені на використанні піхоти та артилерії, зробили лицарські кінні атаки

менш ефективними і витратними. Розвиток міст і торгових шляхів призвів до зміни економічної структури суспільства. Торговці та міська буржуазія набували все більшого впливу, що підірвало економічні основи феодальної системи, на якій базувалося лицарство. Утримання лицарського війська ставало дедалі дорожчим, і багато дворян не могли дозволити собі зберігати традиційний спосіб життя. Централізація влади королями призвела до зменшення ролі феодалів. Королі створювали постійні армії, які не залежали від феодальних васалів, що робило лицарів менш важливими для оборони держави. Підвищення статусу професійних військових і найманих солдатів означало, що військова справа більше не була винятково привілеєм дворянства. Гуманізм та інші культурні рухи Відродження змінили уявлення про героїзм і доблесть. Роль лицаря як ідеалу мужності поступово замінювалася іншими образами, такими як науковці, митці та державні діячі. Під впливом цих економічних, політичних, соціальних, культурних, релігійних змін лицарство втратило свою домінуючу роль у європейському суспільстві, поступаючись місцем новим соціальним і військовим структурам.

Таким чином, добродесність у культурі середньовічного лицарства була складним і багатограним феноменом, що поєднував у собі різні традиції і філософські моделі. Лицарський етос, сформований протягом кількох століть, являє собою синтез військових традицій, церковної моралі та принципів аристократичної честі. Він не лише регулював поведінку лицарів, а й формував їхнє світоглядне бачення, визначаючи місце та роль лицаря у суспільстві. Принципи лицарського етосу були глибоко вкорінені в середньовічній культурі і відображені в різноманітних літературних, юридичних та релігійних творах. Попри занепад лицарства як соціального інституту лицарський етос продовжував впливати на моральну

і філософську думку Західної Європи. Основні його риси – честь, вірність, мужність, захист слабких – продовжували жити і знаходити нові форми вираження в наступних століттях. Епоха Просвітництва з її акцентом на чеснотах, раціональності та гуманізмі переосмислила деякі лицарські ідеали у світлі нових соціальних і політичних концепцій, наприклад, у філософії прав людини. Поняття честі, обов'язку та служіння стали основою для кодексів поведінки в армії, правоохоронних органах та інших професіях, де вірність і добродесність мають вирішальне значення. Лицарські ідеали продовжують впливати на сучасну культуру, літературу, філософію та професійну етику, нагадуючи про важливість честі, вірності та доблесті у людському житті. Ці принципи, адаптовані до нових умов і викликів, залишаються актуальними й сьогодні, формуючи моральні орієнтири для сучасного суспільства.

Лицарський етос середньовічної Європи заклав основу для багатьох принципів і норм, які стали фундаментом сучасного міжнародного гуманітарного права. Ці принципи, відображені, зокрема, у Женевських конвенціях, обмежують методи та засоби ведення війни, захищаючи осіб, які не беруть або припинили брати участь у бойових діях, спрямовані на захист людської гідності навіть у найважчих умовах збройних конфліктів. У контексті російсько-української війни дотримання цих норм є критично важливим. Російська сторона систематично порушує Женевські конвенції та інші норми міжнародного гуманітарного права, здійснюючи обстріли житлових кварталів, атакуючи цивільну інфраструктуру, вдаючись до нелюдського поводження з полоненими. Дотримання норм міжнародного гуманітарного права є не лише юридичним обов'язком, а й моральною необхідністю, яка допомагає захищати людське життя, честь та гідність, забезпечувати справедливість та гуманність в умовах війни.

Список використаних джерел:

1. Бульст-Тіле, М.Л. (2024). Вплив Св. Бернара Клервоського на формування Ордену тамплієрів. URL: <https://templiers.info/vplyv-sv-bernara-na-formuvannia-ordenu-tampliieriv/>
2. Еко, Умберто (2021). Історія європейської цивілізації. Середньовіччя. Варвари. Християни. Мусульмани. Харків. Фоліо.
3. Пісня про Роланда. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=588>
4. Тейлор, Ч. 2005. Джерела себе. Дух і літера. Київ.

-
5. Alexandra Villing, J. Lesley Fitton, Victoria Donnellan and Andrew Shapland. (2019). Troy: myth and reality. The Trustees of the British Museum. Thames & Hudson Ltd. London.
 6. Philippe Aries, Georges Duby. Trans. Arthur Goldhammer. (1987). A History of Private Life, Volume II: Revelations of the Medieval World URL: <https://archive.org/details/philippe-aries-a-history-of-private-life-vol3/philippe-aries-a-history-of-private-life-vol2/>.

References:

1. Bulst-Thiele, M.L. (2024). Vplyv Sv. Bernara Klervos'koho na formuvannia Ordenu Tampliierv [The Influence of St. Bernard of Clairvaux on the Formation of the Order of the Knights Templar] Retrieved from: <https://templiers.info/vplyv-sv-bernara-na-formuvannia-ordenu-tampliierv/> [in Ukrainian].
2. Umberto Eco. (2021). Istoriia yevropeiskoi tsyvilizatsii. Serednovichchia. Varvary. Khrystyiany. Musulmany [The History of European Civilization. Middle Ages. Barbarians. Christians. Muslims]. Kharkiv. Folio [in Ukrainian].
3. Pisia pro Rolanda [The Song of Roland] Retrieved from: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=588> [in Ukrainian].
4. Taylor, C. (2005). Dzherela sebe. [Sources of the Self]. Spirit and Letter. Kyiv [in Ukrainian].
5. Alexandra Villing, J. Lesley Fitton, Victoria Donnellan and Andrew Shapland. (2019). Troy: myth and reality. The Trustees of the British Museum. Thames & Hudson Ltd. London [in English].
6. Philippe Aries, Georges Duby. Trans. Arthur Goldhammer. (1987). A History of Private Life, Volume II: Revelations of the Medieval World. Retrieved from: <https://archive.org/details/philippe-aries-a-history-of-private-life-vol3/philippe-aries-a-history-of-private-life-vol2/> [in English].